

Fyra kantorer vid pulpiten sjunga laudes inför den sittande biskopen. Ur ett pontifikale från Bibliothèque Sainte—Geneviève, ms 143, fol. 247 vo.

Litanian Christus vincit i Lund och de gallikanska laudes.

När ärkebiskop Eskil den 1 september 1145 invigde Lunds domkyrka, vidtog han vissa åtgärder för att organisera gudstjänstlivet i det nya kyrkorummet. Han överlämnade till kyrkan åtskilliga föremål av liturgisk karaktär såsom mässhakar, korkåpor och mässkjortor. Men han utfärdade också vissa bestämmelser om själva gudstjänsten. I dessa bestämmelser finnes en passus, som fångar uppmärksamheten. Sedan det talats om kantorernas uppgifter, fortsätter texten: »Et duo ex fratribus suo loco letaniam christus vincit dicant». (Diplomatarium Svecanum 1:35.) Två av bröderna skulle sjunga litanian Christus vincit på dess plats. Vad är litanian Christus vincit?

Orden Christus vincit utgöra givetvis den gängse förkortningen på en för samtiden välkänd liturgisk formel, som ej behövde någon

närmare presentation för läsaren av texten. Man kan också vara viss om, att de utgjorde begynnelseorden till formeln i fråga, liksom Gloriasången i mässan benämnes med begynnelseorden Gloria in excelsis. Denna liturgiska formel Christus vincit kallas vidare för en litanian, vilket betyder, att den har en responsorisk karaktär med en växelverkan mellan de två bröderna och kören.

Texten upplyser icke direkt om, i vilken gudstjänst litanian Christus vincit skulle fördragas av de två bröderna. Det nämnes blott, att den skulle fördragas »suo loco». Det är emellertid icke svårt, att närmare bestämma, i vilken gudstjänst den skulle ha sin plats. I texten redogöres för de gåvor, som de olika officianterna skulle mottaga ur ärkebiskopens hand. Där nämnas de, som sjunga Christus vincit, diakonen och subdiakonen, som sjunga respektive evangelium och epistel samt de kantorer, som sjunga graduale och alleluja. Dessa kantorer, som sjunga graduale och alleluja tjänstgöra naturligtvis i mässan. Diakonen och subdiakonen, vilka sjunga evangelium och epistel höra också till mässan. Då Christus vincit förekommer i detta sammanhang, är det tydligt, att denna litanian har sin plats i mässan.

Frågan är nu, på vilken punkt i mässan Christus vincit sjöngs. Texten säger blott, att den skulle föredragas »suo loco». Det var självklart var dess plats var, det behövdes inga närmare kommentarer. Det är emellertid möjligt, att med ledning av uppgifterna i texten approximativt bestämma dess ställning inom mässordningen. När de gåvor som de olika officianterna skulle mottaga ur ärkebiskopens hand uppräknas, sker detta i en bestämd ordning. Först nämnas gåvorna i samband med Christus vincit, därefter till diakon och subdiakon som läsa texterna och slutligen till kantorerna, som sjunga graduale och alleluja. Denna ordning återger så till vida den verkliga ordningen i mässan, som det är tydligt, att litanian Christus vincit har kommit före lektionerna och graduale med alleluja.

Denna mässa, vid vilken Christus vincit skulle sjungas före lektionerna, var en högtidlig mässa, då den enligt texten förutsatte kör, kantorer, subdiakon och diakon. Då det dessutom nämnes, att två kantorer sjunga graduale och två alleluja, visar detta, att det är fråga om en mässa på högtidsdagar i överensstämmelse med bestämmelsen i de för kyrkan gällande Consuetudines canonice: »In festiuis vero diebus ii° Gradualia et ii° alleluia, In pulpito cantabunt» (Necrologium Lundense, ed. Weibull, sid. 21).

I själva verket uppräknar texten också de stora festdagar, på vilka *Christus vincit* skall sjungas. De äro Juldagen, aposteln Johannes dag, Juldagens oktav, Trettondagen, Kyndelmässodagen, alla Mariafester, Påskdagen, Kristi himmelfärds dag, Pingstdagen, Johannes döparens dag, Petri och Pauli dag, Laurentii dag, Kyrkans invigningsdag, Mikaelidagen och Allhelgonadagen.

I detta samband bör ett annat drag i bestämmelserna för litanian *Christus vincit* framhållas, nämligen att gåvorna till officianterna, skulle mottagas ur ärkebiskopens hand. *Christus vincit*, skulle alltså förekomma på de dagar, då ärkebiskopen var närvarande i mässan. Det är tydligt, att det här gäller de dagar, då ärkebiskopen själv förutsättes celebrera mässan.

Litanian *Christus vincit* är alltså en liturgisk formel som börjar med orden *Christus vincit*, som är av responsorisk karaktär, som har sin plats i mässan, närmare bestämt före lektionerna, och som sjunges på de stora högtidsdagar, då ärkebiskopen själv celebrerar mässan. Längre för icke texten. Annat material måste tagas till hjälp.

Till de egendomliga särdrag, som de franska medeltidskyrkornas liturgiska tradition uppvisar, höra de så kallade laudes, ett slags acklamationer, som hade sin plats i mässan. (E. H. Kantorowicz, *Laudes regiae*, i *University of California Publications in History*, v. 33, 1946) Den äldsta kända texten till dessa laudes finnes i en psaltare från 700-talet, och den kan, då den innehåller påven Leo III:s namn och Karl den stores namn, och förutsätter att dessa personer leva, dateras till tiden omkring år 800. Texten till dessa laudes återges här för att ge en klar bild av deras uppbyggnad och innehåll.

Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat.
Exaudi, Christe.

R. Leoni summo pontifici et universali Pape vita.

Salvator mundi. R. Tu illum adjuva.

Se Petre. R. Tu illum adjuva.

Se Paule. R. Tu illum adjuva.

Se Andrea. R. Tu illum adjuva.

Se Clemens. R. Tu illum adjuva.

Se Syste. R. Tu illum adjuva.

Exaudi Christe.

R. Carolo excellentissimo et a Deo coronato, magno et pacifico

regi Francorum et Longobardorum ac patricio Romanorum
vita et victoria.

Redemptor mundi. R. Tu illum adjuva.

Sa Maria. R. Tu illum adjuva.

Se Michahel. R. Tu illum adjuva.

Se Gabrihel. R. Tu illum adjuva.

Se Raphael. R. Tu illum adjuva.

Se Johannes. R. Tu illum adjuva.

Se Stephane. R. Tu illum adjuva.

Exaudi Christe.

R. Nobilissime proli regali vita.

Sa Virgo virginum. R. Tu illam adjuva.

Se Silvester. R. Tu illam adjuva.

Se Laurenti. R. Tu illam adjuva.

Se Pancrati. R. Tu illam adjuva.

Se Nazari. R. Tu illam adjuva.

Sa Anastasia. R. Tu illam adjuva.

Sa Genovefa. R. Tu illam adjuva.

Sa Columba. R. Tu illam adjuva.

Exaudi Christe.

R. Omnibus iudicibus vel cuncto exercitui Francorum vita et vic-
toria.

Se Hilari. R. Tu illos adjuva.

Se Maurici. R. Tu illos adjuva.

Se Dionisi. R. Tu illos adjuva.

Se Crispine. R. Tu illos adjuva.

Se Crispiniane. R. Tu illos adjuva.

Se Gereon. R. Tu illos adjuva.

Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat.

Rex regum. R. Christus vincit.

Rex noster. R. Christus vincit.

Spes nostra. R. Christus vincit.

Gloria nostra. R. Christus vincit.

Auxilium nostrum. R. Christus vincit.

Fortitudo nostra. R. Christus vincit.

Liberatio et redemptio nostra. R. Christus vincit.

Victoria nostra. R. Christus vincit.

Arma nostra invictissima. R. Christus vincit.

Murus noster inexpugnabilis. R. Christus vincit.

Defensio et exaltatio nostra. R. Christus vincit.

Lux, via et vita nostra. R. Christus vincit.

Ipsi soli imperium, gloria et potestas, per immortalia secula seculorum. Amen.

Ipsi soli virtus, fortitudo et victoria, per omnia secula seculorum. Amen.

Ipsi solo honor, laus et jubilatio, per infinita secula seculorum. Amen.

Christe audi nos (ter).

Kyrie eleison (ter).

Feliciter, Feliciter (Feliciter).

Tempora bona habeas (ter).

Multos annos.

Amen.

(H. Leclercq, art. Laudes Gallicanae i Dictionnaire d'Archéologie chrétienne et de Liturgie 8:2, col. 1902).

Stommen i dessa laudes består av hyllningar för den regerande påven Leo III, den regerande konungen Karl den store, för dennes barn och för domare och krigsmakt. I senare laudestexter förekomma också hyllningar för stiftsbiskopen och drottningen. I en text från Beauvais hyllas stiftsbiskopen med följande formel: »Rotgerio hujus ecclesiae pontifici et omni gregi sibi commissio salus et vita». Och hyllningen för drottningen lyder i samma text: »Constantiae reginae salus et vita». (Leclercq, anf. arb. col. 1905).

Efter varje hyllning anropas en grupp helgon med bön om bistånd åt den hyllade. Till påvens bistånd kallas förutom Salvator mundi apostlarna Petrus, Paulus och Andreas samt påvarna Clemens och Sixtus. Den inledande formeln i dessa laudes är alltid Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat, och denna återfinnes även i den avslutande hyllningen till Kristus.

Dessa laudes utgjorde ej någon begränsad företeelse utan de hade allmän spridning i den franska kyrkan. Man möter sålunda laudestexter från Limoges, Beauvais, Soissons, Paris, Chartres, Elne, Arles, Vienne, Lyon, Orléans, Tours, Reims, Châlons-sur-Marne, Senlis, Laon, Rouen och Fécamp. (Leclercq, anf. art. col. 1901).

Vad blir resultatet, om vi ställa dessa gallikanska laudes i relation till den lundensiska litanian Christus vincit? Först bör då observeras, att de gallikanska laudes inledas just med de två ord, varmed den lundensiska litanian benämnes, nämligen Christus vin-

cit. Vidare är det tydligt, att laudes ha en responsorisk karaktär med anropande av grupper av helgon, varför beteckningen litanian mycket väl kan användas på dem. Men därtill kommer, att man kan anföra direkta belägg på, att de gallikanska laudes benämndes litanian. I ett pontifikale från Aix-en-Provence, daterat till 1300-talets början, omnämnas »has sollempnes letanias Christus vincit Christus regnat Christus imperat etc.». (V. Leroquais, *Les Pontificaux manuscrits des bibliothèques publiques de France* 2, sid. 31.). De gallikanska laudes kunna därför mycket väl benämnas med det lundensiska uttrycket »letaniam christus vincit».

Vi ha redan konstaterat, att litanian Christus vincit i Lund hade sin plats inom mässans ram. Det samma visar sig vara fallet med de gallikanska laudes. Här behöver blott som exempel nämnas ett Parispontifikale från 1300-talets förra hälft, där laudes finnas upptagna i själva mässordningen. (Leroquais *anf. arb.* 2, sid. 337.). Vilja vi sedan närmare bestämma, på vilken punkt i mässan laudes hade sin plats, erbjuder detta inga som helst svårigheter. Det förut nämnda pontifikalet från Aix-en-Provence föreskriver att »antequam legatur epistola, dicant cantores has sollempnes letanias Christus vincit etc.». Och i ett dokument från Lyon heter det: »Post orationem seu collectam, sex equites seu advocati aut capituli consilarii laudes pronuncient» (Leclercq, *anf. art.* col. 1901.). Laudes hade sin plats mellan kollektbön och epistel. På samma sätt hade den lundensiska litanian sin plats före lektionerna.

I vilka mässor förekommo de gallikanska laudes? I en Ordinarium från Laon beskrives laudes i ett kapitel, som skildrar den högtidliga mässan på Juldagen och vid andra fester (E. Martène, *De antiquis ecclesiae ritibus Antwerpen 1736*, 1, col. 609). I Reims skulle laudes sjungas på Jul, Påsk, Kristi Himmelsfärdsdag, Pingstdagen, Marie Himmelsfärdsdag, Marie födelsedag och katedralens invigningsdag (Martène, *anf. arb.* 1, col. 371.). Det förhåller sig alltså så, att laudes tillhörde de stora högtidsdagarna på samma sätt som den lundensiska litanian Christus vincit.

Det går också, att närmare bestämma, vem som var celebrant, när de gallikanska laudes brukades på högtidsdagarna. I ett Parispontifikale från 1100-talet heter det om Christus vincit, som här kallas triumphus: »Sequitur triumphus qui numquam nisi celebrante episcopo cantatur.» (Leclercq, *anf. art.*, col. 1901.). I en annan

mässordning heter det: »Laudes sive rogationes sequentes dicuntur in precipuis sollempnitatibus, videlicet in diebus sollempnibus, vel in quibus pontifex sedet post altare» (Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis, art. Laus.). Laudes skulle alltså förekomma på högtidsdagarna, när biskopen själv celebrerade mässan. De liturgiska bestämmelserna för laudes återfinnas också i pontifikalen och ordningar för högtidlig mässa celebrerad av biskop på högtidsdagar. För den lundensiska litanian gällde också, att den förekom i pontifikalmässorna på högtidsdagarna.

De som fungerade i mässan mottogo av biskopen en gåva. Detta skedde omedelbart, efter det att de fullgjort sin uppgift. Hur det tillgick, beskrives utförligt i ovan citerade ordinarius från Laon. Efter kollektbönen sjunga två kaniker iklädda sidenkåpor laudes inför biskopen. Sedan de slutat laudes, gå de fram till biskopen, som ger åt var och en av dem tolv penningar gott mynt. Sedan går subdiakonen till pulpeten och föredrager episteln. Under det att två subdiakoner iförda sidenkåpor vid pulpeten sjunga graduale, beger sig subdiakonen till biskopen och mottager sin gåva. Två diakoner sjunga vid pulpeten alleluja. Sedan graduale sjungits, hämta de två subdiakonerna sina penningar hos biskopen, och efter alleluja göra de två diakonerna detsamma. Efter sekvensen föredrages evangeliet i pulpeten och därefter välsignar biskopen klerus och folket. Sedan följer Credo och under tiden mottaga diakonen, kantorn, succentorn och övriga tjänstgörande penningar av biskopen (Martène, anf. arb. 1, col. 609).

I Lundadokumentet heter det: »Deinde singuli per singula officia statutum caritatis munus de manu domini archiepiscopi suscipiant.» Det är tydligt, att detta uttryck syftar på ett sådant bruk, som skildras i Laonordinariet. Varje tjänstgörande mottager i sin speciella tjänst ur ärkebiskopens hand en fastställd gåva. De, som sjungit Christus vincit, kantorerna, diakonen som sjungit evangeliet, subdiakonen, som sjungit episteln, de kantorer, som sjungit gradualet och alleluja, alla mottaga gåvor ur ärkebiskopens hand.

De gallikanska laudes fördrogos responsoriskt. Ett exempel från Soissons kan illustrera fördragningsättet:

<i>Duo sacerdotes.</i>	Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat.
<i>Chorus iterum.</i>	Christus vincit. <i>Et sic repetitur ter.</i>
<i>Presbyteri.</i>	Christus.
<i>Chorus.</i>	Christus.

Presbyteri. Exaudi Christe.
Chorus. Summo pontifici et universali pape vita etc.

(Martène, anf. arb. 1, col. 369).

Det är tydligt att dessa »duo sacerdotes» i Lundadokumentet motsvaras av »duo ex fratribus».

Det anförda visar, att den av ärkebiskop Eskil i anslutning till organisationen av gudstjänsten i den nyinvigda domkyrkan introducerade litanian *Christus vincit* är identisk med de gallikanska laudes. Orsaken varför dessa laudes möta i Lund år 1145 är icke svår att fastställa. Det räcker att peka på, att den lundensiska liturgiska traditionen icke var isolerad utan beroende av den gallikanska, och att de gallikanska laudes icke voro en isolerad företeelse utan voro allmänt förekommande på kontinenten.

Bengt Strömberg.

Till Laurentius Petri Sällskapets medlemmar.

Efter uppdrag vid sällskapets årsmöte i Växjö har styrelsen fört förhandlingar med C. W. K. Gleerups förlag, Lund, om möjligheterna att för nästa år låta *Svenskt Gudstjänstliv* utgå såsom medlemsblad, som tillställdes samtliga medlemmar.

Förlaget har ställt sig välvilligt till förslaget och möjliggjort detta. Styrelsen frambär sitt och Sällskapets tack till förlaget, och uttalar den förhoppningen att denna överenskommelse skall lända såväl sällskapet som ock tidskriften till gagn.